

بررسی تمایز تشویق و تنبیه در تعلیم و تربیت اسلامی با سایر دیدگاه ها
فاطمه صحافی

دانشجوی کارشناسی آموزش ابتدایی دانشگاه فرهنگیان پردیس امام جعفر صادق(ع)

لیدا جاویدان

مدرس دانشگاه فرهنگیان

چکیده :

یکی از اصول مهم تعلیم و تربیت اصل تشویق و تنبیه است. بر اساس همین اصل، پیامبران و برگزیدگان الهی نیز بشارت و انذار را برای هدایت انسانها به کار می‌بردند. عنوان اصلی پژوهش حاضر بررسی تشویق و تنبیه در اسلام و تمایز آن با سایر دیدگاه ها است، که در این راستا ابتدا به ذکر معنی لغوی و اصطلاحی تشویق و تنبیه پرداخته ایم. سپس جایگاه و اهمیت تشویق و تنبیه را به عنوان اصلی مهم از دید قرآن و نهج البلاغه و... بیان کرده ایم. آیات کریمه قرآن مجید و سایر دیدگاه های موجود در حیطه عنوان مورد آورده شده است. از روش تشویق و تنبیه برای برانگیختگی و باز دارندگی و شکوفاسازی استعداد های انسان در جهت کمال بهره می‌گیرند. البته نتیجه نهایی از تمایز اثرات تنبیه و تشویق در اسلام و سایر دیدگاه ها و مقایسه این دو با هم بخش پایانی مقاله حاضر را تشکیل می‌دهد.

واژگان کلیدی : تشویق، تنبیه، تعلیم و تربیت، اسلام

مقدمه

ضرورت پرداختن به بحث تربیت قرآنی بر کسی پوشیده نیست، اما به پژوهش های جامع، نو پردازانه و اصیل در منابع دینی، نیاز است؛ زیرا اکنون هر کسی می‌تواند در باب تربیت اسلامی چیزی بنویسد و تکرار آثاری مربوط به تربیت اسلامی، فراوان دیده می‌شود. در این پژوهش تلاش شده است که نتایج، به گونه‌ای ارائه شود که برای فرهنگ سازی رسانه‌ای بتوان از آن استفاده کرد. (فتاحی زاده، ۱۳۹۱)

اهداف پژوهش را می‌توان وجه تمایز دیدگاه اسلام و سایر دیدگاه ها در عرصه تعلیم و تربیت خلاصه کرد. پرسش اصلی تحقیق عبارت است از: از دیدگاه اسلام و سایر دیدگاه ها در تعلیم و تربیت تشویق موثرتر است یا تنبیه؟ آثاری که در زمینه تنبیه تألیف شده اند، هریک به بعضی از اصول تربیتی تشویق و تنبیه پرداخته اند و بیشترین آثار به توصیه های تربیتی در زمینه اعمال تنبیه اشاره دارند. تشویق و تنبیه از ابزارهایی است که والدین برای تربیت کودکان به کار می‌گیرند. در روان شناسی و تعلیم و تربیت، امر تشویق و تنبیه یکی از عوامل و محرک های مهم یادگیری تلقی می‌شود. تشویق، واژه ای عربی از باب «تفعیل» و ماده ی «شوق» است. تشویق به معنای به شوق آوردن و راغب کردن به چیزی و کسی را در امری ستودن و به چیزی دلگرم کردن است. (دولتی، ۱۳۷۷، ص ۲۷)

¹ -Javidan.lida@yahoo.com

² -fatemehshf94@gmail.com

تشویق در اصطلاح به این معناست که چون شوق نتیجه ی دریافت محبت است، تشویق را می توان هرگونه رفتار یا عملی دانست که کسی برای خوشایند دیگری انجام می دهد. تشویق، رهاورد به کار بستن راه کاری تربیتی است که برای ایجاد، اصلاح یا تثبیت یک رفتار صورت می گیرد. (همان، ص ۲۸)

تنبیه، واژه ای عربی است از باب «تفعیل» و ماده ی «نَبَه» است. تنبیه به معنای آگاه و بیدار کردن، واقف گردانیدن بر چیزی، مجازات کردن، گوشمالی دادن، سیاست کردن و چوب زدن. (طوسی، ۱۳۷۷)
تنبیه در اصطلاح به این معناست که مریبان برای کاستن از احتمال انجام رفتاری خاص از سوی شاگرد، به کارهایی دست می زنند تا زمینه های انجام آن رفتار را در وی از بین ببرند. (خوبی نژاد، ۱۳۷۴، ص ۳۶۴)

پیشینه ی تاریخی تشویق و تنبیه

نخستین کنکاش ها درباره ی تشویق و تنبیه و تقویت کننده های مثبت و منفی در پیدایش یا از بین بردن برخی رفتارها با پژوهش های ایوان پتروویچ پاولف^۳ (۱۹۳۶ - ۱۸۴۹) آغاز شد. پس از او بوروس فردریک اسکینر^۴ (۱۹۹۰ - ۱۹۰۴)، در زمینه ی اثر گذاری تشویق و تنبیه بر رفتار انسان، دریچه ی تازه ای گشود. (سیف، ۱۳۹۰، صص ۲۲۰ - ۲۳۰)
در این قسمت نمونه هایی از تشویق و تنبیه در قرآن مورد بررسی قرار دادیم:

تشویق در قرآن

آوردن داستان سرگذشت امت های پیشین برای بازگو کردن توانایی خداوند است. قرآن در وصف پیامبران می فرماید که آنان مبشر (بشارت دهنده) و منذر (بیم دهنده) هستند. تعبیر قرآنی بشارت و انذار کاملاً با پاداش و تنبیه که دو ابزار تربیتی و اصلاحی است، هماهنگی دارد. (نادری قمی، ۱۳۷۸، ص ۱۵۸)

- ۱- پاداش و تشویق؛ ابزار تأثیرگذار (حدید، ۷)
- ۲- همراه بودن پاداش و تنبیه (غافر، ۴۰)
- ۳- نادیده گرفتن پیشینه ی نامطلوب؛ پاداش خطاکاران برای انجام رفتار مطلوب (احزاب، ۷۰ - ۷۱)

تنبیه در قرآن

- ۱- تنبیه؛ عامل تأثیرگذار (یونس، ۱۳)
- ۲- تنبیه برای همه ی خطاکاران (صافات، ۱۴۲ - ۱۴۴)
- ۳- رحمت و بخشش پیش و پس از تنبیه (حجر ۴۹ - ۵۰)

تشویق و تنبیه در نهج البلاغه

امیرالمؤمنین درباره نقش پاداش و کیفر الهی در تربیت می فرماید: همانا خداوند پاداش را بر اطاعت و کیفر را بر نافرمانی قرار داد تا بندگان را از عذابش برهاند و به سوی بهشت بکشاند. (نهج البلاغه، حکمت ۳۶۸)
امیرالمؤمنین علی علیه السلام در خطبه ها و نامه های خود از دو عامل تشویق و تنبیه برای هدایت مردم به راه حق، بهره جسته است. افزون بر آن، حضرت علی علیه السلام به کارگزاران خود سفارش می کرد که از تشویق و تنبیه برای واداشتن زیردستان به کوشش اجتماعی بهره بگیرند.

نظر دانشمندان غربی و نویسندگان تعلیم و تربیت اسلامی در باب تشویق و تنبیه

³ - Ivan Petrovich Pavlov

⁴ - Burrhus Frederic Skinner

عنصر المعالی بهره گیری از تشویق و تنبیه را با علم آموزی و تربیت لازم می داند و می نویسد: «و در هر علمی که مر او را آموزی ، اگر معلمان از بهر تعلیم مر او را بزنند، شفقت مبر ، بگذار تا بزنند که کودک علم و هنر و ادب را به چوب آموزد نه به طبع خویش». (سادات، ۱۳۷۳، فصل ۴)

خواجه نصیرالدین طوسی می گوید:

بنیاد تربیت بر تشویق است. اگر معلم نتوانست از راه تشویق و انذار و تخویف، دانش امور را اصلاح کند و تنبیه را لازم دانست، می تواند به تنبیه بدنی روی آورد. آن تنبیه باید در عین این که درد آورد است، اندک باشد تا آن دانش آموز و دیگران عبرت گیرند. (بهشتی، ۱۳۸۶، ص ۱۵۶)

فارابی، فیلسوف بزرگ مسلمان نیز بر این باور است:

پس از آن که تشویق و پاداش مؤثر واقع نشد، باید از آخرین وسیله با حفظ مراتب استفاده کرد. تنبیه تنها برای جلوگیری از قبیاح نیست، بلکه موجب مبادرت به خیرات نیز خواهد بود. (همان، ص ۲۴۳)

جان لاک معتقد است، تا آنجایی که ممکن است در تربیت کودکان نباید از تنبیه استفاده کرد و همواره تشویق را بر تنبیه مقدم می داند. (ترجمه فدایی، ۱۳۹۴، فصل ۱)

کانت معتقد است که در امر تعلیم و تربیت گاهی باید به تنبیه متوسل شد. او تنبیه را به دو صورت اخلاقی و مادی می پذیرد و تأکید می کند که هدف تنبیه باید اصلاح مقصر باشد و خواهان این است که کودکان بفهمند که هدف تنبیه فقط اصلاح خودشان است. (شکوهی، ۱۳۸۷)

نظریه افراط گرایانه

بیشتر صاحب نظران مکتب های تربیتی قدیم بر این باور بودند که کودک یا مجرم و خطاکار به دلیل طبع ناسالم و نداشتن هوش و درک کافی، سزاوار سخت ترین تنبیه ها هستند

داروین و هواداران نظریه ای او نیز که انسان را بالفطره شرور می دانستند، روح کودک و نوجوان را روح حیوانی می خواندند و می گفتند باید آنان را مانند چهارپایان تنبیه کرد تا آداب و اخلاق بیاموزند. توماس هابز و جان لاک^۵، دو فیلسوف مشهور غربی و برخی دیگر از فلاسفه ی مسیحی، به جواز مطلق تنبیه اعتقاد دارند. (هاشمی، ۱۳۷۲، ص ۸۹)

نظریه تفریط گرایانه

به باور آنان، همواره باید تمایلات بی حد و مرز کودک و نوجوان را بپذیریم و با فرد مجرم و خلاف کار نیز مانند یک بیمار برخورد کنیم. به باور افرادی، هم چون روسو^۶، فروبل و پستالوزی^۷ که از این نظر هواداری می کنند، تنبیه خواه ناخواه پی آمدهای به مراتب زیان بارتری از خود جرم و خلاف به همراه می آورد. (همان، ص ۸۳)

اسپنسر^۸ می گوید: « بهترین سنتی که در تأدیب کودک باید از آن پیروی شود، مجازات طبیعی است که متجانس با عمل او است. تنبیه بدنی و توبیخ و زجر طفل، تنبیه و مجازاتی بی ارزش و اهمیت است؛ چون مخالف با سنن و قوانین طبیعت است ». (حجتی ، ۱۳۶۸، صص ۱۸۳ - ۱۸۴)

۳- Thomas Hobbes & John Locke

۴- Rousseau

۵- Frobel & Pestalozzi

۶- Spencer

نظریه‌ی اعتدال گرایانه

نظریه‌ی اعتدال گرایانه که با عقل سلیم و تجربه هماهنگی دارد، تشویق و تنبیه را به عنوان دو عامل پیش برنده و بازدارنده در تربیت می‌پذیرد، ولی تشویق را بر تنبیه مقدم می‌داند.

دیدگاه تربیتی اسلام و بیشتر روان‌شناسان جدید غربی با نظریه‌ی اعتدال هماهنگی دارد، زیرا نبود تنبیه و ترس از آن، ضمانت اجرایی منع و نهی را از بین می‌برد. افزون بر آن، غلبه‌ی تنبیه بر تشویق به احساس ناامنی و حقارت، دوگانگی شخصیت و بدفهمی کودک، جوان و مجرمان در انجام وظیفه می‌انجامد. مکتب اسلام چون به اصالت رحمت و محبت اعتقاد دارد، تنبیه درست و مجاز را نیز گونه‌ای لطف و رحمت در حق فرد خلافکار می‌داند، زیرا سبب کنترل رفتار و تربیت انسان و پیش‌گیری از هرز رفتن نیروی جسمی و روانی و سلامت و سعادت فرد خواهد شد. (رکاوندی، ۱۳۷۲)

تشویق و تنبیه از دید عقل

شیوه‌های گوناگون تشویق اعم از کلام زیبا، تحسین دیگران، تشویق‌های معنوی و عاطفی کار نیک شمرده می‌شود و عقل حکم می‌کند که باید از این کار نیک بهره برد. بهره‌مندی از تشویق به ویژه آنگاه که تربیت و اصلاح دیگران به تشویق وابسته باشد، یا دست کم آن را آسان‌تر کند، ضروری خواهد بود. گاهی نتیجه‌ی تنبیه برتر از درد است. بنابراین، چیز دردآور نباید به خودی خود ناپسند شمرده شود، بلکه باید به پی‌آمد آن توجه کرد. (فائزی، ۱۳۷۵، صص ۳۱ - ۳۳)

نتیجه‌گیری

صاحب‌نظران تعلیم و تربیت اسلام، اصل را بر تشویق قرار داده‌اند و در صورتی که راه‌های تشویقی مؤثر واقع نشد، تنبیه را به عنوان یک ابزار کارآمد در عرصه آموزش و پرورش توصیه می‌کنند. (حسینی، ۱۳۹۱)

تشویق و تنبیه در اسلام جنبه‌ی تربیتی دارد. یعنی برای تربیت بهتر نیروهای انسانی و افزایش کیفیت و کارایی، آنان تشویق یا تنبیه می‌شوند. در قرآن تشویق و تنبیه در کنار هم ذکر شده است؛ لذا تشویق و تنبیه باید توأم باشند، اگر چه تقدم با تشویق است. (علیپور، ۱۳۸۳، مقاله‌ی نقش تشویق و تنبیه در مدیریت اسلامی، شماره ۱)

در اثر شیوه‌ی تربیتی درست، توانمندیها و استعدادهای کودکان هدر نمی‌رود، بلکه به هدفی معین هدایت می‌شود و والدین می‌توانند نیروهای بالقوه‌ی موجود در فرزندان خود را به سمت دستیابی به رشد و کمال مطلوب سوق دهند. (قائمی، ۱۳۷۹)

در تربیت انسان، اصل بر تشویق و ترغیب است نه تنبیه و مجازات. تنبیه باید کاملاً سنجیده، حساب شده و دقیق باشد و به هیچ وجه از حد و مرز لازم فراتر نرود. تنبیه باید از چنان ظرافت‌های تربیتی برخوردار باشد که به صورت عاملی بیدار کننده و باز دارنده عمل کند. (حسینی، ۱۳۸۱)

آخرین اقدامی که از طرف پرورشکار لایق انجام می‌گیرد، توسل به تنبیه و خشونت است، منظور تکامل تربیت شونده حداقل آن، یک قهر زودگذر، یک ملامت عاقلانه و بالاخره حداکثر آن تنبیه است. (بهشتی، ۱۳۹۲) اگر در اسلام دستوری در مورد تنبیه کودکان در پاره‌ای از روایات وارد شده، مربوط به همین موارد استثنایی است، نه اینکه یک قانون کلی و عمومی باشد.

همواره تربیت در غرب، در حال تغییر و تحول و آزمون و خطا بوده و هنوز نیز هست. غرب تاکنون به شیوه‌ای دست نیافته است که بتواند انسان‌ها را اقناع کند ولی مکتب تربیتی اسلام، کامل‌ترین و جامع‌ترین مکتب تربیتی ممکن برای بشر است. (رفیعی، ۱۳۹۴)

باید بین نیکان با بدان و شایستگان با ناشایستگان فرق گذاشت و با هر یک به تناسب وضع و حالشان رفتار کرد و به وسیله‌ی تشویق و تنبیه مناسب، آنان را هدایت نمود. تنبیه باید کاملاً سنجیده، حساب شده و دقیق باشد و هرگونه نسنجیدگی و بی‌دقتی

در آن فاجعه‌آور است و اثرات منفی به همراه دارد. تنبیه باید به صورت عاملی بیدار کننده و باز دارنده عمل کند. تنبیه نباید وسیله‌ی انتقام‌گیری شود.

ساختار روانی و عاطفی انسان طوری است که اگر در ازای فعالیت به او پاداش دهند آن نوع فعالیت برایش خوش آیند می‌شود و اگر بعد از انجام کاری تنبیه شود از آن کار نفرت می‌یابد و تکرارش برای او خاطره‌ای آزار دهنده دارد، پس این دو عامل، یعنی پاداش و کیفر، در اصلاح و تغییر رفتار انسان با رعایت آداب و شرایط بسیار مؤثر است.

منابع و مآخذ:

- الکیلانی، ماجد عرسان، ترجمه بهروز رفیعی(۱۳۹۴). فلسفه تربیت اسلامی. تهران: سمت
- بهشتی، احمد(۱۳۹۲). اسلام و حقوق کودک. قم: بوستان کتاب
- حجتی، سید محمد باقر(۱۳۶۸). اسلام و تعلیم و تربیت. تهران: انتشارات فرهنگ اسلامی
- حسینی، داوود. مقاله مبانی نظری تنبیه از دیدگاه علم روان‌شناسی و اسلام. نشریه معرفت سال بیست و یکم - شماره ۱۷۴ - خرداد ۱۳۹۱، ۹۹-۱۱۷
- حسین، سید حسین. مقاله انسان شناسی دینی-تربیتی از منظر شهید مطهری. نشریه معرفت سال هجدهم - شماره ۱۴۱ - شهریور ۱۳۸۸
- دولتی، غلامرضا. بررسی تشویق از دیدگاه اسلام، پایان نامه، مؤسسه‌ی آموزشی پژوهشی امام خمینی، رشته‌ی علوم تربیتی، کارشناسی ارشد، ۱۳۷۷.
- سادات، محمدعلی(۱۳۷۳). اخلاق اسلامی. تهران: سمت
- سی کرین، ترجمه دکتر فرید فدایی(۱۳۹۴). روانشناسی رشد. تهران: اطلاعات
- سید علیپور، سید خلیل، مقاله‌ی نقش تشویق و تنبیه در مدیریت اسلامی، مجله‌ی پژوهشگر، شماره ۱، پاییز ۱۳۸۳
- سیف، علی اکبر(۱۳۹۰). روانشناسی پرورشی
- شکوهی، غلامحسین(۱۳۸۷). تعلیم و تربیت و مراحل آن. مشهد: به نشر
- طوسی، اسدالله(۱۳۷۷). روش های تربیتی انذار و تبشیر در قرآن. موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
- فائضی، علی(۱۳۷۵). جایگاه روش های تنبیه در تعلیم و تربیت. تهران: فیض
- فتاحی زاده، فتحیه(۱۳۹۱). بررسی روش های تربیت در قرآن حکیم. مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما
- قائمی امیری، علی(۱۳۸۶). حدود آزادی در تربیت. تهران: انجمن اولیا و مربیان
- قرآن کریم، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی
- نادری قمی، محمد مهدی(۱۳۷۸). قدرت در مدیریت اسلامی
- زهج البلاغه، ترجمه: فیض الاسلام اصفهانی(۱۳۷۹). تهران: موسسه چاپ و نشر تالیفات فیض الاسلام
- نیل ل گیج، ترجمه خوبی نژاد(۱۳۷۴). روانشناسی تربیتی. مشهد: پاژ
- هاشمی رکاوندی، سید مجتبی(۱۳۷۲). تربیت و شخصیت انسانی. قم: دفتر تبلیغات اسلامی